

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

JSI TO, CO NEJÍŠ!

**KONSTRUKCE SOCIÁLNÍCH IDENTIT NA ZÁKLADĚ
POTRAVNÍCH TABU**

Luboš Sál

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

JSI TO, CO NEJÍŠ!

**KONSTRUKCE SOCIÁLNÍCH IDENTIT NA ZÁKLADĚ
POTRAVNÍCH TABU**

Luboš Sál

Vedoucí práce:

Mgr. Daniel Sosna Ph.D

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval, ale zejména se omluvil Mgr. Danielovi Sosnovi Ph.D. a každému, kdo této práci musí věnovat svůj čas.

Obsah

1 ÚVOD	6
2 KULTURNÍ A BIOLOGICKÝ TVOR	8
2.1 Antropologie těla	10
2.2 Jídlo a jeho symbolický rozměr.....	13
2.3 Tabu	17
2.3.1 Potravní tabu	17
2.4 Kategorizace.....	20
2.5 Koncepce Identity	22
2.6 Disciplinace a sociální kontrola	26
3 METODOLOGIE	27
3.1 Předvýzkum.....	29
3.2 Polostrukturované rozhovory	29
3.3 Představení respondentů.....	32
4 KLASIFIKAČNÍ LOGIKY POTRAVNÍCH ZÁKAZŮ	33
4.1 Důvody pro jednotlivá tabu.....	34
4.2 Citace důvodů	35
4.3 Analýza zdůvodnění jednotlivých prvků	41
4.3.1 Zdravotně - tělesná argumentace	41
4.3.2 Morálně - ekologická argumentace	42
4.4 „Cennost“ zákazů	44

5	SOCIÁLNÍ SFÉRA ZÁKAZŮ	47
5.1	Sociální identity	47
5.2	Disciplinace a sociální kontrola	50
5.3	Tělesnost	51
6	ZÁVĚR	52
7	SEZNAM LITERATURY	53
8	RESUMÉ	56
9	PŘÍLOHY	57
9.1	Některé možné sady zákazů	57
9.1.1	Vegetariáni	57
9.1.2	Vegani	57
9.1.3	Paleo-dieta	58

1 ÚVOD

Ve své diplomové práci se budu zabývat potravou a jejímu symbolickému významu užívanému v postmoderní společnosti k manifestaci různých společenských významů. Zaměřím se na tabuizované potraviny či složky potravin a po odhalení „chybějících“ prvků v jídelníčku budu pokračovat dále k významům, které moji informátoři budou těmto sociálním konstruktům připisovat. Sféra potravy je tak propletená s širokou paletou lidského jednání a myšlení, že je obtížné ji pojmut jako celek pro její významovou obsáhlost, širokou škálu představ o tom co je správné a co je špatné jíst ale zároveň pro zahalení její zcela sociální konstrukce do „biologického“ hávu potřeb, který v laickém diskursu vytváří dojem „bezrozpornosti“ či „bezproblémovosti“ v uvažování o tom co je a co není dobré jídlo či dokonce o tom co je a co není jídlo.

Pro definování „startu“, jistého „pevného“ bodu, od kterého poté budu moci odvíjet výzkum, jsem tedy vybral pouze výsek tématu potravy a tou je její konstruovaná absence – tedy potravní tabu. O absenci a přítomnosti potravy v lidském jídelníčku uvažuji jako o dvou komplementárních sférách významů, které se v lidském uvažování nutně navzájem potřebují pro možnost „být myšleny“. Potravní tabu považuji za sféru nabytou sděleními a pro antropologa vhodné okno do každodenní manipulace s významy určité sociální skupiny.

Zcela arbitrárně jsem si zvolil téma lepku či spíše absence lepku v lidské stravě. Lepek považuji za jednu z nejběžnějších složek potravy v Západní společnosti v 21.století, a tak očekávám výrazné sociální aspekty, které budu schopen zachytit během rozhovorů se svými informátory, kteří všichni splňují podmínku absence lepku v jejich stravě či alespoň snahu o jeho minimalizaci ve své stravě. Významným předpokladem v mé práci je implicitní očekávání individuality jedince v Západní společnosti a jeho značnou, leč ne úplnou, schopnost vyjádřit se o svých potravních tabu a motivacích pro jejich konstrukci.

Dalším předpokladem je očekávání dalších potravních tabu u každého mého informátora a lepek tak slouží pouze pro definování „startovního“ terénu mé práce. Sféru potravy považuji za významotvorný prostředek, se kterým každý

jedinec, skupina či kultura pracují při vytváření příslušnosti do skupin a kolektivit a právě k „nejzářivějším“ hranám příslušnosti či cizosti fungují právě absence některých prvků potravy. Různě zdůvodněné odmítání prvků stravy může být první asociací spjatou s konkrétními skupinami napříč prostorem i časem. Snad všechna náboženství či totemické klany operují s významotvornou sadou absencí potravy v souladu se „světonázorem“, který dané absenci dává smysl a význam. Stejný způsob nakládání s potravou je ale k nalezení i v postmoderní společnosti dneška, kdy je opět a stále užíváno potravy k vyjádření své pozice ve světě a ve společnosti. Zpravidla nevědomě skrze to co jíme a velice často vědomě skrze to co jíst odmítáme.

2 KULTURNÍ A BIOLOGICKÝ TVOR

Všechny vědní obory, které se zajímají o člověka, si musí uvědomovat mnohohrstevnatou lidskou komplexitu. Může se jednat o sociologii, psychologii, ekonomii, antropologii nebo o medicínu, o které se dá uvažovat jako o aplikované antropologii, která má za cíl ovlivnit lidské jednání za účelem dosažení společensky požadovaného stavu, běžně označovaného za „zdraví“, což je přes stále se zvyšující povědomé o fungování lidské fyziologie, psychologie, virů a genů stále pouze sociální konstrukt, založený na konsenzu skupin, které mají status a moc kutváření takovýchto obecných konceptů. V západním světě zpravidla tato pozice přísluší lékařům, ale i dalším skupinám osob. Přesto variabilita představ o dobrém či zdravém životě variuje nejen mezi různými kulturními areály, ale i uvnitř každé kultury, uvnitř každé sociální vrstvy. Variuje mezi generacemi, mezi genderovými skupinami a rozpory v náhledu na dobrý život existují i uvnitř nukleárních rodin.

Opačnou dichotomickou kategorií ke zdraví je nemoc, jako její obrácený pojem. Z roztříštěnosti uvažování o zdraví vyplývá i roztříštěnost uvažování o nemoci (a vice versa), respektive jejího provázání s okolím. Více než sto let v Západní společnosti existují dva myšlenkové směry, nárokuje si sféru vědění, vztaženou ke zdraví. Reprezentují je dva diskurzy či paradigmaty: přístup biomedicínské vědy a behaviorální věda. Jejich přístup se dá demonstrovat na příkladu vzniku tuberkulózy. Dle biomedicínského přístupu ji „způsobuje“ *Microbacterium tuberculosis*. Zatímco behaviorální přístup říká, že tuberkulóza je „způsobena“ chudobou a podvýživou.

Poté je zde i medicínská antropologie, která se snaží tyto dva přístupy integrovat do jednoho bio-lidského¹ paradigmatu tvrzením, že unifikačním faktorem pro tento přístup je koncept kultury. Kulturou je míněn systém významů – víra, znalosti a činy, kterými lidé organizují své životy² (Romanucci-

¹ V originále : bio-human paradigm

² „unifying factor is the koncept of culture. By culture we mean the system of meaning – belief, knowledge, and action – by which people organize their lives.

Ross 1997: X). Pokouší se tedy překlenout rozpor předchozích dvou konceptů, které se snažily co nejkonkrétněji zaměřit ve své oblasti výzkumu, což je v jistém smyslu připravuje o širší perspektivu. Přístup medicínské antropologie vychází z představy, že „[l]idské bytosti jsou zároveň kulturní i biologické bytosti a tyto dimenze nutně interagují. Studium lidského zdraví a léčení, při kterém se lidé *pokouší ovlivnit přímé spojení mezi biologií a kulturou*, je bohatý potenciál pro zkoumání fundamentálních věcí okolo toho, co to znamená být člověk (Romanucci-Ross 1997: X,XI). Při studiu lidí je třeba si uvědomovat nerozdělitelnou dualitu lidského bytí, včetně představ o „dobrém životě“, který se nemalou měrou vztahuje k biologii, ale je zároveň zakotven v kultuře. Obě dimenze jsou vzájemně protkány mnoha komplexními cestami.

Následující část práce představí některé vědecké přístupy, které se zabývají problematikou lidského těla, stravy, konstrukce významů, konstrukce zákazů či jiných forem kulturních konstelací, které se váží k mnou zkoumané problematice potravních zákazů.

2.1 Antropologie těla

Výzkumu těla ze sociálně-vědní perspektivy se jako jeden z prvních badatelů věnoval Marcel Mauss ve své knize *Techniky těla* z roku 1936, v níž říká, že je tělo prvním a přirozeným instrumentem člověka. Nebo přesněji řečeno: aniž mluvíme o instrumentu, tělo je přirozený technický objekt a zároveň technický prostředek člověka (Mauss 1972, 96 in Soukup, Balcerová 2011). Jedná se tedy o univerzálii vlastní všem lidem, potažmo kulturám, kdy ale každá z nich s ním zachází svým vlastním, specifickým způsobem a ověřuje jej vlastními významy.

Zikmund Bauman při uvažování o člověku a jeho tělu se zaměřuje například na zranitelné body, takzvané hraniční kontroly – vstupní otvory těla, průchody vedoucí „dovnitř systému“ — které představují choulostivá místa. Bauman poukazuje na to, že jsme během socializace vedeni k tomu, abychom si pořádně dávali pozor na to, co jíme, pijeme a dýcháme a celkově na vše co vstupuje do našeho těla (Bauman 2004:123). Jedná se o koncentrované médium jinak pouze tušených kulturních formací. Tělo může být pro antropologa oknem do kultury.

Uvnitř sociální a kulturní antropologie se vyprofilovala specifická disciplína, která se nazývá Antropologie těla. Antropologie těla si ustavila za svůj cíl holisticky uchopit tento komplexní fenomén, tuto univerzálii, jež se tak významným způsobem promítá do každodenního života každého jedince i společnosti. Definicí tohoto oboru uvnitř antropologie by mohlo být, „že předmětem jejího zájmu je studium lidského těla v čase a prostoru, a to s ohledem na jeho biologickou, sociální a kulturní dimenzi ...[Antropologie těla] se věnuje způsobům, jak kultura s tělem zachází, funkcím, které reprezentuje a plní a symbolům a hodnotám, které se tělu připisují. Stranou zájmu nezůstává ani rovina vztahu jedince k tělu, souvislosti mezi stavy těla (*soma*), duše (*psyché*) a vlivy životního prostředí. Ohniskem jejího zájmu je také studium těla z hlediska

sociálních konstrukcí a mechanismů sociokulturní kontroly“ (Balcerová, Soukup 2011: 31)

Z antropologického hlediska můžeme u lidského těla rozlišit organickou a kulturní dimenzi. Kulturní dimenze má tři strukturální úrovně – tělo jako **artefakt**, kdy je zkoumána forma tetování, mutilace, pouštění žilou, barvení, jiné typy modifikace či užívání kosmetiky a oblečení. Tělo jako **norma** sleduje způsob, jakým je tělo disciplinováno v souladu s kulturními hodnotami společnosti, do které byl uživatel těla socializován. Do této sféry spadá například kontrola svěračů, uspokojování tělesných potřeb či kontrola emocí. Tělo jako **význam** zkoumá semiotizaci těla jako prostředku komunikace. Tělo samo o sobě žádný význam nenese, ten mu musí teprve být udělen vlivem kultury (Ibid). Příkladem nám může být křesťanské zvolání *tělo je chrám Boží*, kdy tato sociální konstrukce může skrze sociální kontrolu a jiné způsoby motivovat jedince užívat tělo předepsaným, společensky schváleným způsobem.

Stejným způsobem může být zacházeno s jednotlivými částmi těla, jako jsou končetiny či orgány. Srdce bylo Aristotelem označeno za centrum smyslového ústrojí, východisko veškerého pohybu a zdrojem životního tepla. Novodobé lékařské přístupy si v případě vysvětlování spojitostí mezi orgány a jejich funkcemi nárokují „faktičnost“ svých tvrzení, ale stále se jedná o stejný způsob sémiotického přiřazování významů, jako u kterékoli předešlé „nevědecké“ interpretace.

Přesto je to stále tělo a to musí mít v intencích současné nutriční biochemie k dispozici 50 esenciálních živin. Ty jsou potřeba k růstu, údržbě a opravě těla. Esenciálními živinami jsou ty, které tělo potřebuje, ale není s to si je samo vyrobit. Tyto substance se dělí do šesti skupin: bílkoviny, uhlohydráty, tuky, vitamíny, minerály a voda. Z tohoto nástinu se dají pro antropologii odvodit dva univerzální závěry:

- 1) Všichni lidé mají stejný biologický základ potřeb v případě živin.

2) Každá lidská kultura má unikátní způsob přípravy jídla, kterým dosahuje uspokojení potřebného příjmu živin (Bogin 1997:102).

2.2 Jídlo a jeho symbolický rozměr

Barry Bogin dále ve svém článku poznamenává, že z biochemického pohledu lidské tělo nerozlišuje mezi preferovaným a odmítaným jídlem, lidské tělo vlastně vůbec nevyžaduje jídlo, tělo vyžaduje biologické živiny v jídle obsažené. Lidé ale obvykle nepřijímají esenciální živiny jako čisté chemické částice, dáváme přednost konzumaci připraveného jídla (Bogin 1997:96-99). Jídlem se tady zdaleka nemyslí energetická výživová hodnota jedné porce, jídlem se živiny stávají až interakcí s člověkem, s jeho představami a očekáváními, které se k výživové hodnotě pokrmu váží pouze volně. Jídlo je zpracovaný materiál, uhnětený do podoby jídla skrze „polidštění“ a tím může být vaření, transport z jednoho místa na druhé či pouhé pojmenování.

Agnieszka Siewicz ukazuje ve svém přehledu, že sféra jídla je pro antropologii významným sociálním prostorem již od jejích počátků, neboť přední antropologové, snažící se o uchopení zkoumaných společností v holistickém duchu, nacházeli ve sféře jídla příhodnou studnici informací o kultuře zkoumaných společností.

Bronislaw Malinowski zdůrazňuje, že jídlo je mezi Trobriandány považováno za něco více než jen pouze pohonnou látkou pro lidské tělo. Malinowski ukazuje na příkladu hortikulturalistů, že skrze důmyslně poskládané hromady yamů muži manifestují svou společenskou prestiž, či že yamy mohou sloužit jako platidlo či dar při zažehnavání společenské krize (Siewicz 2011).

Na takovýto funkcionalistický pohled reagoval v pozdějších dobách například Evans-Pritchard na základě svého výzkumu mezi Nuery, seminomádkým etnikem, žijícím v oblasti Nilu. Jeho přístup by se dal volně popsat jako zakládající kámen pro strukturální-funcionalismus. Evans-Pritchard odhalil v subsistenci obyvatelstva provázanost primárního majetku – dobytka – se sociální strukturou, například v případě příbuzenství, jež se tvořilo nejen skrze „krevní pouta“ ale i skrze dobytek. Základním zdrojem potravy je mléko získávané z cenných živých krav, zatímco maso je konzumováno pouze

výjimečně v případě úhynu zvířete či po jeho obětování. Živý či obětovaný dobytek tak je užíván nejen jako platidlo, prostředek ke komunikaci s duchy a nadpřirozenem ale slouží i celkově k orientaci ve společnosti, skrze dobytek Nuer definuje svůj vztah k okolnímu světu a zároveň tento vztah zásadním způsobem ovlivňuje společenské uspořádání mezi Nuery. Chce-li antropolog porozumět Nuerské každodennosti, musí nejdřív pochopit jejich vztah k dobytku (Ibid).

Dalším antropologem, jenž se tématu jídla věnoval, byl Lévi-Strauss, který se spíše než o praktickou rovinu jídla zajímal o hloubkové struktury v lidských mentálních procesech, které vedou k vytváření skupin potravin, které se dají označit za správné a těch, které jsou jejich opakem. Odhalil univerzální principy duality uvažování v množství lidských společenství včetně nativních populací jižní Ameriky, antických Řeků či v moderní společnosti Západu. Od funkce potravy se antropologická pozornost v šedesátých letech přenesla díky strukturalismu do zkoumání symbolického rozměru potravy. Na příkladu jídla Lévi-Strauss odhalil v lidském uvažování konstrukci vztahů mezi přírodou a kulturou, kdy každá společnost má způsob jak zachází s potravou a tím ji vytrhává z oblasti přírody a transformuje jej do oblasti kultury. Jídlo může být pro antropologa jazykem, kterým společnost nevědomě sděluje svou vlastní strukturu (Ibid).

V šedesátých letech navazuje skrze symbolický přístup na toto téma Mary Douglas, která ve své knize *Purity and Danger* rozebírá téměř univerzální společenský princip a to koncept čistoty a nečistoty v různých sférách lidské činnosti. Poukazuje zejména na nebezpečné oblasti možného symbolické znečištění a to zejména formou sexu či dotykem těla symbolicky čistého s nečistým či jeho exkrementy. Významná sociální aktivita, skrze kterou se symbolické znečištění může přenést, je právě společná konzumace jídla, zejména toho, které prošlo procesem přípravy. Méně závažné je to u potravin konzumovaných ve stavu blízkém přírodě, jako například v případě Bangladéže oloupaný banán, který nám někdo symbolicky nečistý podal, může být pro

konzumaci v pořádku, zatímco sněžení misky vařené rýže by již ale mohlo mít zdaleka odlišnou reakci ve formě projevu přísné společenské kontroly. V případě přípravy, sdílení či konzumace jídla se tedy jedná o sociální aktivitu nabytou významy, které nám mají co říci o dané populaci (Douglas 2014).

Tato rozmanitá sféra nejen konzumace potravy, ale i její distribuce může být jednou z nejčastějších forem jeviště i hlediště, užívanými k deklarování své pozice. Jídlem se může manifestovat jak vytváření a stvrzování sociálních identit, vztahů a hierarchií, tak i gender, třída, etnicita, vzdělání či prestiž a moc. Jídlem či naopak hladovkou můžeme vyjádřit protest, vzpouru či popření, když odmítáme kupovat, konzumovat a tím pádem podporovat některé produkty, které symbolizují ideje, které nesdílíme, jako v případě odmítání fast-foodů či coca-coly jako symbolů globalizace. Jídlo a sex spadají do mnoha sfér lidského bytí, jsou to činnosti přísně potřebné z pohledu biologie, ale jedná se i o stavební kameny sociálních a politických záležitostí; tvoří součást širšího symbolického systému ve společnosti (Kotalová, online)³.

S tématem jídla úzce souvisí kulturní uspořádání každé společnosti. Významné v tématu jídla ale není pouze jeho konzumace, ale i její opozice, odmítání či zákaz některých jednotlivin, které mají často významnější symbolické sdělení, než jednotliviny ke konzumaci povolené. Vše výše sdělené o významnosti jídla pro antropologický výzkum platí stejnou měrou pro jídelní zákazy či jinými slovy dietární tabu. Jedná se o jeden z nejzajímavějších způsobů manifestace kulturního uspořádání, ve kterém krystalizují jinak nepopsatelné představy a postoje nositelů. Každá kultura má své kategorizace jídla, systémy toho, co je a není požitelné a jakým způsobem jsou tyto položky požitelné. To, co jíme a nejíme a jakým způsobem, nás charakterizuje jako členy určitého společenství (Breadsworth, Keil, 1997).

³ dostupná:

<https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?dlpar=YT0xOntzOjg6lnByZWrtZXR5ljthOjE6e3M6Mzoic2tyljtzOjQ6ljlwMTAiO319&do=predmet&kod=YBA092>

Vždy dochází k filtraci téměř nekonečné množiny jednotlivin v našem okolí skrze kulturně podmíněné filtry v podobě představ o tom, co je dobré jíst a co dobré jíst není. V těchto filtrech se zhmotňují jak nevědomé struktury uvažování, tak „racionální“ představy o zdravém životě, specifický kontext socializace, kterým jsme prošli, náboženské či jiné postoje jednotlivce i skupiny, chuťové preference a mnoho dalšího z palety vlivů, které vedou ke konstrukci potravních tabu, které se poté značnou měrou zpětně promítají do životů svých nositelů, nejznatelněji při kontaktu s osobami s odlišnou sadou dietárních tabu, než má nositel.

2.3 Tabu

Potravní nebo též dietární tabu je jedním z možných projevů široké škály tabu, jež se v lidských společnostech vyskytují. Dalšími mohou být incestní a jiná sexuální tabu, tabu vážící se k menstruaci, tabu na zobrazování osob a Boha, tabu na kontakt některých skupin obyvatel a tak dále. Sběru příkladů takovýchto zákazů se zabýval evolucionistický antropolog James George Frazer ve své práci *Zlatá ratolest*, kde na příkladu „primitivních národů“ představoval uvažování o magii a tabu, jež měly být předstupněm pro „vyspělá“ náboženství na západě. Dalším velikánem, který se tématem tabu zabývat do hloubky, byl Sigmund Freud, jež ve své knize *Totem a tabu* užívá definici pojmu tabu jako za „A) posvátný nebo nečistý charakter osob či věcí, B) druh omezení, který z tohoto charakteru vyplývá a C) posvátnost (nečistota), která vzniká porušením tohoto zákazu“ (Freud 1997). Freud má sice ještě daleko ke kulturnímu relativismu, přesto je díky tomuto pojmu schopen reflexe i své vlastní společnosti, kdy si všímá, že se tabu vyskytuje ve všech společnostech a má hluboké vědomé i nevědomé projevy. Tabu se pozvolna stává samotnou mocí, která se odpoutala od démonismu. Mění se v nátlak zvyků a tradic a posléze i zákona. Poukazuje tak na žitou přítomnost tabu i v západní společnosti a na to, že se nejedná o výstřelek „primitivní mysli“.

2.3.1 Potravní tabu

Velmi obecně bychom si mohli přístup ke zkoumání potravy a potravních tabu z antropologických pozic rozlišit podle toho, zda se blíží přístupu Emic nebo Etic⁴.

Etic přístup ke zkoumání potravních tabu se zpravidla zaměřuje na materiální stránku potravy v dané společnosti. Přítomnost nebo absence potravních tabu jsou asociovány s dostupností fauny pro danou populaci, protože

⁴ Autorem pojmů je lingvista Kenneth Pike a jedná se o pokus rozlišit přístupy dle objektivní zkoumajícího. Etic přístup užívá „objektivní“ vědecký přístup „zvenčí“ s využitím vědecké terminologie. Zatímco Emic se přístup snaží o „inside view“ z pozic zkoumaného s využitím nativních pojmů dané populace.

potravní tabu mají tendenci vznikat u společností se snadnou dostupností proteinů. Naopak u společností s nedostatkem jídla mají potravní tabu tendenci nevznikat či ochabovat. Potravní tabu je tedy považováno za jistý luxus, který si spíše mohou dovolit zemědělské společnosti při březích řek, zatímco lidé z náročných a chudých podmínek musí být mnohem „otevřenější“ při výběru jídla (Rea 1981, Ross 1978 in Begosi, Hanazaki, Ramos 2004). Významným představitelem tohoto směru bádání o potravních tabu je Marvin Harris, který započal antropologickou školu s názvem Kulturní materialismus, ovlivněnou marxistickým dialektickým materialismem, kdy například posvátnost krav v Hinduismu vysvětluje jako praktický nástroj zachování tažných zvířat pro zemědělskou produkci a efektivnější využití rostlin jako potravy namísto krmě pro masný dobytek. Když bychom se skrze tuto optiku podívali na množinu všech dietárních způsobů subsistence a vyčlenili bychom pouze ty, které se vyskytují ve všech společnostech, nezůstaly by nám žádné „univerzální“ potraviny. Paleta možností je tak široká, že neexistuje univerzální spojnice ve formě jídla, jež se konzumuje všude. Nalezli bychom ale univerzální spojnice ve formě bílkovin, uhlohydrátů, tuků, vitamínů a minerálů, které se naopak vyskytují v jídelničkách vždy, pokud daná společnost chce přežít.

Emický přístup ke zkoumání potravních tabu dbá méně na fyziologickou stránku stravy a více na vize informátorů, na zacházení s významy stravy uvnitř společnosti a na sociální důsledky takto konstruované. Hledá spíše způsoby uvažování než způsoby subsistence. Je důležitá hlubší sebereflexe výzkumníka a jeho vlastního přístupu. Emický přístup si všímá, že zákaz nějaké složky potravy je indikátorem tabu, které je indikátorem určitých společenských představ a pravidel, jež k takovému zákazu vedou a ospravedlňují jej.

„Stravovací tabu a nařízení oddělují muže od žen, bohy od smrtelníků, vyšší kasty od nižších, jednu skupinu od druhé ... jídlo nikdy není lékařsky nebo morálně neutrální.“(Appadurai 1988: 10). Jídlo či zákaz jídla mohou být komunikačním prostředkem uvnitř kterékoli společnosti a také jich je tak využíváno. „Kakaový nápoj, užívaný při Máyských náboženských rituálech, byl

obvykle vyhrazen pro aristokratickou rodinu nebo jiné osoby s vysokým statusem. Toto jídlo je tak užíváno nejen k vyživování těla, ale také k vymezení sociální pozice a jako součást náboženského jednání“ (Bogin 1997: 98).

Symbolický přístup Mary Douglas dochází při zkoumání potravních tabu v judaismu pocházejících z knihy Leviticus k odhalení struktur klasifikace čistých a nečistých živočichů či jejich částí na základě klasifikační logiky užívané i mimo sféru potravy. Ta je výkladovým schématem, jehož dodržování je součástí velkého liturgického aktu přijetí a chvály Boha a Božích přikázání ze strany věřících (Douglas 2014: 97,98).

Všechny obětiny či úlitby jsou ve své podstatě dietárními tabu, kdy „nevyužitím“ potravy či předmětu manifestuje jeho užití jiným, než čistě fyziologickým způsobem.

Antropologické zkoumání tabu ve svých počátcích vycházelo z informací zpravidla izolovaných skupin a zde bylo tabu zkoumáno jako pravidlo platné pro celou společnost, popřípadě ve specifické podobě pro kněze a jiné osoby s výjimečným postavením ve společnosti.

Když se podíváme do postmoderní společnosti v Evropě s jejím ukotveným individualismem jakožto základním výchozím stavem každého člena, můžeme přístup zkoumající tabu po jisté transformaci aplikovat i zde. Je nutné se vzdát představy holismu a soustředit se na co největší množství sfér vlivu potravních tabu. Základní pravidla dietárních tabu jako je zákaz kanibalismu či koprofágie jsou sice zpravidla dodržována všemi členy společnosti, přesto představují pouze malý výsek potravních tabu, která se v současné západní společnosti dodržují. Pluralita a nejednotné dodržování široké palety potravních tabu v závislosti na svobodné možnosti konstrukce potravních tabu v míře tolerované okolní společností je dle mého názoru v případě dietárních tabu velkým rozdílem mezi společnostmi zkoumatelnými antropology z holistické perspektivy a těmi komplexními.

2.4 Kategorizace

Kategorizace je proces „vkládání“ zprvu nerozlišené masy informací, tvořící okolní svět jedince, do soustavy „krabiček či přehrádek“ zformovaných v lidské mysli, skrze které je uchopován svět kolem nás. Až teprve skrze zkušenost, skrze socializaci, dochází ke konstrukci „přehrádek různých tvarů, počtů, typů či velikostí“, do kterých průběžně celý život vměšťujeme okolní „nerozlišenou hmotu“ informací, ze které se skládá vnější svět a teprve „přebráním a uložením na své místo“ dáváme této hmotě významy. Jaký je svět ve skutečnosti nemáme možnost zjistit, máme pouze šanci zjistit, jak se nám svět jeví a jakým způsobem ho vnímáme a dále s ním pracujeme.

Každá lidská společnost má osobitý způsob vnímání a třídění světa kolem sebe. Tento proces tvorby „smyslu skrze systém“ se pokusil uchopit už například Aristoteles svými spisy o živé přírodě, kde je pro něj definičním prvkem duše, jež má tři postupně se kumulující formy. Nejnižší, vegetativní duše je u rostlin a vede je k tomu, aby vznikaly, rostly a hynuly. Poté je duše vnímavá, která přidává pohyb a vnímání, ta se vyskytuje u zvířat. Pouze u člověka jsou obě předchozí obohaceny o rozumovou složku. Takto se pokusil Aristoteles vtlačit řád a porozumění do jinak nerozlišené hmoty chaosu. Takováto konstrukce myšlenek umožňuje další tvorbu myšlenkových konstruktů, kterým můžeme říkat filozofie, věda a tak dále. Jedná se o zásadní podmínku komunikace a porozumění mezi lidmi. Tento proces tvorby a vkládání významů je univerzálním procesem ve všech lidských společnostech. Antropologie se obvykle zajímá zejména o „původní“ hierarchické systémy, které nejsou vázané na jediného konkrétního autora a jsou tak sdílené nevědomě mezi širokou skupinou obyvatel na základě konsenzu, spíše než přímé indoktrinace například ve formě antické školy s konkrétním autorem učení.

Prvními západními vědci, jež se problémem třídění prvků do souvztažných hierarchických řádů, byli Emile Durkheim a Marcel Mauss se svou knihou

*Primitivní klasifikace z roku 1912*⁵. Ti se na příkladu nativních populací snažili odhalit vztah mezi používanou klasifikační strukturou a organizací společnosti. Odhalili či spíše potvrdili, že forma sociální organizace společností má úzkou vazbu na obecná klasifikační schémata, užívaná danou společností pro porozumění světu kolem. Jinými slovy, organizace a třídění lidí předcházely všem jiným formám třídění a jsou tak prvotní způsobem klasifikace, který se později přirozenou cestou rozšířil do dalších sfér uvažování lidí o světě kolem...

⁵ V této kapitole vycházím z rigorózní práce Růžička, M., 2006 – Studium klasifikace v sociální antropologii. Rigorózní práce.

2.5 Koncepce Identity⁶

Teorie identit dosáhla v socio-vědním prostředí svou vrcholnou fázi v období devadesátých let⁷, kdy tento pojem může být popsán slovníkovou definicí jako procesní způsob „nálepkování“, který se týká kulturních popisů lidí, s nimiž se emocionálně „spolu-identifikujeme“, jedná se o fenomén se základním zájmem o podobnost a odlišnost ve sféře osobního a společenského. Primárním postojem, podmiňujícím odpovídající vědecký přístup, je předpoklad, že identita je kulturním konstruktem, neboť veškerý materiál, ze kterého je vytvářena, je kulturního původu. Každá individualita se ustavuje v procesu akulturace a bez něj není možné stát se osobnostmi (Barker 2006:74).

Jedná se o diskursivně-performativní proces či praktiku, která to, co pojmenovává, zároveň vytváří a to s pomocí odkazů na normy, konvence a na jejich opakování, skrze které dochází k propojování „nitra“ člověka s diskursivním „vnějškem“. Jedná se tedy o procesuální přebírání diskursivně konstruované pozice subjektu do fantazijních identifikací či do emocionálních spojů konkrétních lidí. Opačným způsobem skrze diskursivní preformaci dochází též k vyčleňování či vytlačování lidí ze skupin. Díky fluidnosti konceptu identity či snadné manipulaci skrze diskurs je jasné, že se jedná o na kulturu vázaný diskursivní konstrukt. To co tedy můžeme o tvorbě identity říci je již před-poznamenáno naší vlastní kulturou (Barker 2006: 7)

Je liché hledat absolutní či primární identitu jednotlivce, nějaký jasný středobod jeho bytí, který by vyčerpávajícím způsobem zachytil jeho sebepojetí, jeho krystalické „já“ vyjádřené sociální identitou. Každý člověk je totiž jistým kaleidoskopem, který obsahuje neuvěřitelné množství sociálních identit, jež dohromady mohou vytvářet žitou realitu svého nositele. „Kulturní studia vnímají identity jako mnohačetné a roztříštěné, které si odporují, kříží se nebo i

⁶ Koncept identity, včetně kapitoly sociální identity a vybraných teorií jsem již zpracoval ve své bakalářské práci s názvem Identita mladé generace Vietnamců žijících v Čechách v roce 2013. Viz seznam literatury. Uvádím zde přepracovanou a zkrácenou verzi kapitoly.

⁷ Tento termín je užíván již na konci šedesátých let například Wardem Goodenoughem.

vytlačují. Žádná identita není tedy zastřešující nebo určující, záleží to na kontextu reprezentace daného subjektu“ (Abramuszkinová-Pavlíková 2008:26).

Vždy jsou významným faktorem okolnosti a kontext, ve kterém dochází k manifestování svých identit. V některých případech příslušnost k nějaké skupině může způsobovat výbušné situace a vření při kontaktu s jinými osobami, zatímco ta samá sociální identita může být v odlišné situaci zcela opomenuta. Jedná se tedy o jisté potenciality či možnosti bytí a komunikace, než o pevné rámce lidské existence. Identita je znovu-utvářena v interakcích s okolím. Úzce souvisí s neustále probíhající socializací, kdy značnou měrou potřebujeme ostatní lidi kolem sebe k chápání sebe sama. Identita je něco jako můj odraz v zrcadle, ve kterém se sám vidím skrze interakci s jinými individui. „[M]usíme být s to jakoby ze sebe vystoupit a podívat se na sebe očima druhých“ (Marada 2003:160). Jinými slovy, mozaika sebe-identity je utvářena diskursivními praktikami, které individualizují obecné typy identity, jež jsou reflexivně aplikovány subjektem na sebe sama“ (Szalo 2003:21).

Již Ward Goodenough (1969) při svém výzkumu v Mikronézii odhalil mimo různých složek lidské identity i širokou paletu manipulací se svými sociálními identitami, kdy každá z nich referuje k jiným povinnostem svého nositele a na něm je, jak obratně naloží s touto paletou možností při komunikaci se svým okolím.

Vždy je sociální identita jistým pojítkem s jinými osobami, se kterými onu identitu sdílíme, a zároveň zpravidla existují další kulturní projevy, které s těmito osobami sdílíme, ať již se jedná o jazyk, oblečení, náboženství nebo se může jednat o soubor představ o dobrém životě, správném jednání či pouze schopnost komunikovat ve specifickém diskursu. Každou sociální identitou se jistým způsobem zavazujeme ke skupině, se kterou sdílíme střípek kaleidoskopu lidských možností sebeprezentování se. Každá nálepka, kterou se jedinec opásá, nebo je mu zvenčí připisována, je pouze dočasným označením vznikajícím skrze manifestování a vybledávající pokud není opětovně manifestováno. Každé

členství ve skupinách je tedy relativně dobrovolné a teoreticky je každá nálepka stvořitelně či popíratelná skrze diskurs. Přísná pravidla některých diskursů ale tuto fluidnost „neuznávají“. V některých situacích, jako je debata o specifické identitě, která je laickým diskursem „nezpřetrhatelně“ svázaná s některými somatickými prvky, je snadným příkladem ve kterém je pro individuuum nesnadné „přesvědčit“ své okolí o neidentifikování se s danou skupinou.

V druhé polovině dvacátého století dochází k prolínání teorie identit s jinými vědními obory a dochází k různým fúzím vědních přístupů a jedním z výsledků může být teorie pojednávající o identitách a jejich možnému zkoumání z pozic psychoanalýzy. Erik Erikson zkoumal maturaci jedince v období od dětství do dospělosti a definoval osm stádií vývoje, kterými každý procházíme. Při přechodech z jedné fáze do druhé procházíme psychosociální krizí, po které se ustavují nové jevy a vlastnosti, které v předchozích etapách nemusely existovat.

V souvislosti s identitami se Erikson zajímal o páté období ve vývoji jedince, které spadá do fáze pozdní adolescence, kdy toto období považoval za nadprůměrně významné pro formování identity jedince, byť si byl vědom celoživotního procesu tvorby vlastní identity. Vlastní identita je úzce spojena s pocitem vlastní jedinečnosti, celistvosti či snahy o ní. V této době dochází k sjednocení různých dílčích zkušeností se sebou samým, hledání své stability a sjednocení své zkušenosti a ustavení pocitů spolupatříčnosti k určitým ideálům a hodnotám a s nimi úzce souvisejícími pocity sociální hodnoty a podpory od druhých (Macek 2003: 181-182). Období puberty a dospívání je bouřlivým procesem kritiky dosavadních principů a hledání principů nových, odpovídajících současné situaci jedince. Může se jednat o přichýlení k násilné revoltě či naopak o radikální příklon k filozofickým či náboženským principům, každopádně je toto období významným časovým rámcem vznikání nových sebeidentifikačních procesů každého jedince.

Henry Tajfel zase při zkoumání identit poukazuje na skupinovost, jež ze sociálních identit tvoří vědomé či nevědomé závazky ke kolektivům, jichž jsme členy a antipatie ke kolektivům, jichž členy nejsme nebo nechceme být. To se děje skrze ustavování tak zvané pozitivní odlišnosti, tedy rétorickým figurám hodnotícím své skupiny a členy svých skupin jako pozitivnější na široké škále významů a naopak negativními konotacemi označujeme ty, kterých členy nejsme nebo nechceme být. K dosažení členství v „hodnotnější“ skupině se může dospět i popřením členství v jiných skupinách či ustavením nových měřítek hodnocení skupin, jež tak mohou dosáhnout „lepšího“ statusu.

Jedná se o proces kategorizace identit a skupin na jednoduché škále „lepší-horší“, kdy se pojmy, kterými chválíme či hanobíme, odvozují od daného kontextu. Takovýto proces přímo vede k vytváření kategorií „my“ a „oni“, které nám usnadňují utvrdit představu stejnosti s osobami, které považujeme za blízké, s těmi, se kterými krom sociálních identit sdílíme pravděpodobně i jiné sociální prvky a naopak vyloučit ty, které za „své“ považovat nechceme (Výrost 2008:117-118).

Symbolický interakcionismus zastoupený například Sheldonem Strykerem dává důraz na význam situace zejména z aktérských perspektiv. Identitu každého člověka považuje za mnohvrstevnatou a mnohoaspektovou hierarchickou soustavu „rolí“, kdy každá z nich má jistou „výraznost“, která značí práh vyvolání jednání k identitě vztaženému. Výrazné role mají nízký práh vyvolání reakce a projevení se skrze demonstrování identity, zatímco role s nízkou výrazností jsou dávány na odív jen výjimečně. Dalším aspektem každé identity je její „závažnost“, která značí emocionální důležitost dané role pro svého nositele (Turner 2013:333-336).

2.6 Disciplinace a sociální kontrola

hjdvejv

3 METODOLOGIE

Je evidentní, že je sféra potravy nepostradatelnou součástí každodenního vědomého i nevědomého rozhodování a s ní spojeného vnímání světa kolem sebe. I v této sféře probíhá klasifikace či kategorizace jakožto nepostradatelný proces orientace v prostředí, které by jinak bylo pouhým chaosem prvků. Můj výzkum se v této sféře zaměřuje na výsek potravy a to na dobrovolné zákazy, které jsou konstruované na základě přesvědčení či představ samotných informátorů a nikoli na základě okolí jedince. Pro definování okruhu výzkumu jsem zvolil zákaz lepku, jakožto v populaci jedné z nejběžnějších složek potravy, proto očekávám kontrastní reakce okolí jedince na tento způsob třízení povolených a „zakázaných“ potravin. Zde je primárním požadavkem právě „autor“ zákazu, tím je v případě mého výzkumu vždy samotný nositel zákazu, nikoli například nadřazená instituce ve formě rodiny, lékaře či státu či jedincova lékařská anamnéza. Samozřejmě si uvědomuji, že si každý jedinec utváří své zákazy skrze podněty přicházející vždy a jen z jeho okolí a nikoli na základě „vrozených predispozic“ pro to nejíst to či ono, přesto věřím v autonomnost svých informátorů při tvorbě potravních tabu, která se rozhodli dodržovat.

Celiaky, jakožto osoby s identickým zákazem na lepek jako moji informátoři, leč s odlišnou konstrukcí potravního zákazu, jsem nepovažoval za „cenné“ informátory pro jejich nedobrovolnost daného zákazu, leč i toto tvrzení čím dál více považuji za problematické a tím pádem za „zkoumání-hodné“. Až pozdě si uvědomuji, že jejich nezačlenění do výzkumu byla chyba a mohlo se jednat o vhodnou skupinu pro komparaci jednotlivých výpovědí a představ z nich plynoucích.

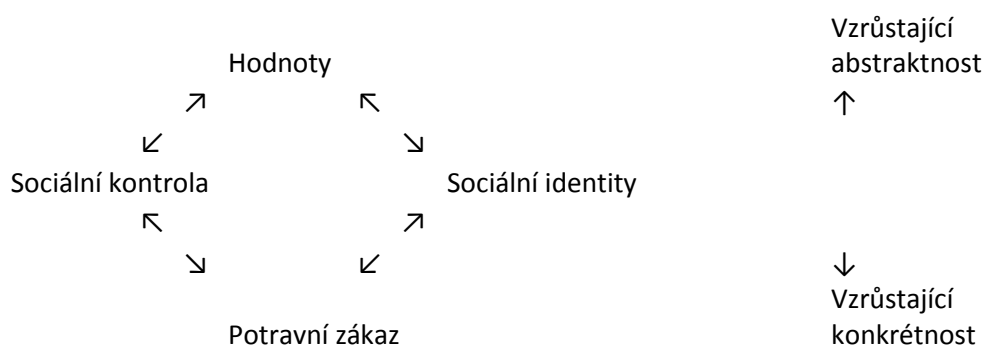
Cílem práce by se daly shrnout do dvou základních otázek, na které poté odpovím na základě odpovědí informátorů jak skrze emickou perspektivu informátorů, tak skrze výzkumníkovu etickou perspektivu „zvnějšku“.

- I) Jak jsou konstruovány klasifikační logiky skryté za potravními tabu?

II) Jaké sociální důsledky z těchto potravních tabu pramení?

Představené teoretické koncepty považuji za jednotlivé nástroje, které dohromady mají šanci zachytit výsek reality informátorů. Potravní tabu považují pouze za vcelku konkrétní prostředek, vhodný pro zachycení dalších mnohem více fluidních a abstraktních stránek lidského vnímání a prožívání.

Tab. 1 Schéma vztahů zkoumaných konceptů

Představené koncepty vždy vstupují do vzájemných vztahů a ovlivňují se navzájem. Záleží na úhlu pohledu výzkumníka, na jaký vztah se zaměří a jaké výsledky očekává, přesto je tento pohled užitečným nástrojem při zkoumání ať už emických či etických významů. Například potravní zákaz jako čistá praktika je pouhým myšlenkovým konstruktem výzkumníka a v reálném životě neexistuje, pro definici mého zkoumání je ale užitečné si například potravní tabu rozlišit na hodnoty a motivace skryté za danou praktikou a na prostý praktikovaný potravní zákaz. Jídlo, tabu ani klasifikaci jsem do tabulky výše nezanesl z důvodu „nadřazenosti“ konceptům vyjmenovaným v tabulce. Jídlo, tabu i klasifikace se totiž vyskytují ve všech částech tabulky a tvoří „obecnější“ rámec, ke kterému se celá tabulka vztahuje.

3.1 Předvýzkum

Před tvorbou páteře otázek polostrukturovaných rozhovorů jsem provedl tři nezávazná rozhovory s osobami s dobrovolným zákazem lepku, které mi poskytly základní vhled do „bezlepkového“ života a na základě těchto informací a četby vědecké literatury jsem později vytvářel strukturu témat budoucích rozhovorů, tak i celé diplomové práce. Tyto nenahrávané rozhovory bez jakékoli struktury tázání na konkrétní témata mi umožnili vytvořit předporozumění vztahu informátorů ke stravě jako takové, jejich motivacím pro konstrukci zákazů či charakteru vztahu dominantní společnosti vůči lidem s odlišnou klasifikační logikou jedlých a nejedlých potravin. Dva informátoři se poté již výzkumu pro svou časovou indispozici či prostý nezájem neúčastnili, jeden v něm pokračoval a účastnil se poté i nahrávaného polostrukturovaného rozhovoru.

Součástí ponoření se do terénu byly i dvě skupinové večere s informátory, které proběhly v soukromých bytech na území města Plzně a posloužily jako rozšiřující zdroj informací, zejména o vlivu potravních tabu na sociální sítě mých informátorů. První večere proběhla v době předvýzkumu, druhá v druhé polovině tvorby dat pomocí polostrukturovaných rozhovorů.

3.2 Polostrukturované rozhovory

Provedl jsem čtyři polostrukturované rozhovory s osobami, které splnily jediné dva požadavky pro to, aby se staly mými informátory. Těmito požadavky bylo za prvé dobrovolné odmítání lepku a za druhé ochota účastnit se mnou nahrávaného interview.

Struktura rozhovorů se volně opakovalo a měla za úkol nalézt vhodný poměr mezi příjemností rozhovoru pro výzkumníka i informátora a pokrytí témat, která jsem považoval za důležitá pro moji práci. Rozhovory byly zpravidla vedeny v neutrálních prostředích, jako jsou kavárny, čajovny či restaurační zařízení. Nahrával jsem je na diktafon, poté přepsal pomocí programu F4 a

následně okódoval v programu MAXQDA12, který sloužil k závěrečné analýze vyskytujících se témat.

V úvodu rozhovoru byla rozehrávající fáze pro navození vhodné atmosféry a až poté jsem přecházel k dotazování se na téma potravy a tabu. V první části jsem se skrze příběhové schéma dotazoval vyjmenování tabuizovaných prvků, které moji informátoři odmítají v ideálním případě konzumovat. Snažil jsem se skrze tento freelisting a následnou analýzu jmenovaných pojmů přiblížit ke klasifikačním schématům, která moji informátoři uplatňují při uvažování o potravě. Zejména jsem se ptal na motivace vedoucí k jednotlivým skupinám tabu či na zařazení daných tabu do „hodnotového rámce“ jedince skrze klasifikační logiku hierarchizace jednotlivých tabu. Jedná se o jisté úvodní vymezení terénu, který poté bude sloužit jako orientační materiál pro následující kapitoly práce. Další fází rozhovorů poté bylo téma identit, které se k potravním tabu váží, sociální kontrola a disciplinace, tělesnost, sociální sítě a sexuální preference či odlišnost od celiaků.

V úvodu rozhovorů jsem již díky před-výzkumům věděl o univerzálním fenoménu svázaným s dobrovolnými potravními zákazy a tím je jejich pluralita, tedy že pouze malé množství majitelů dobrovolného tabu zůstanou u jediného zákazu. S železnou pravidelností totiž lidé konstruují „sady“ zákazů a nikoli jednotlivé prvky, byť ani toto tvrzení nemusí být absolutně platné, pro mé informátory však ano. Úvodní zájem pouze o lepek tak jde svým způsobem proti tomuto fenoménu, není s ním ale zcela v rozporu a umožnil mi tak co nejnezaujatější vstup do terénu, kdy se nezajímám v první řadě například o specifickou dietární teorii ale nechám se k jednotlivým výsledkům dovézt až skrze odpovědi informátorů. Lepek je tak umělým „pantem“, okolo kterého jsem výzkum vystavěl, leč neslouží jako primární výkladový rámec představ informátorů ale spíše jako demarkační čára pro definování samotného výzkumu.

Volně jsem se nechal inspirovat textem od Trishy Greenhalgh (2006) o výzkumu založeném na dotazování se skrze příběhy, kdy Greenhalgh překlenuje

etnocentrické podoby dotazníků, které se mohly jevit jasně, leč neusnadňovaly porozumění ve vztahu tazatel-informátor a obráceně. Pro informátory jsou snáze pochopitelné příběhy, do kterých se mohou sami svým způsobem vcítit a obchází se tak forma rozhovoru otázka → odpověď, usnadňuje se tak tázanému odpovídání na pokládané otázky.

Informátoři mnou byli pozváni na fiktivní zájezd zdarma na tropický ostrov s plnou penzí, která bude brát na zřetel veškerá přání zákazníků a připraví jim menu přesně podle jejich požadavků a potřeb. Informátoři byli požádáni o negativní vyřízení možných složek potravy, tedy byli požádáni o vyjmenování potravin, která si ve svém potencionálním ideálním jídelníčku nepřejí. Prvním výsledkem je seznam potravin či forem potravin, které moji informátoři považují za „nežádoucí“ ve svém jídelníčku. V kapitole **klasifikační logiky potravních zákazů** uvádím sadu vyjmenovaných pojmů, seřazených v řadách dle četnosti výskytu a uvnitř řad podle abecedního pořadí. Zde nastává problematická část, kdy jsem já, jakožto výzkumník, v zájmu analýzy nucen k tomu, některé prvky, které jsem ve výpovědích informátorů považoval za synonymní, spojit do jednotných kategorií. Přesto doufám, že nedochází k hrubému zkreslení dat a dále představím zejména klasifikační schéma informátorů a nikoli pouze svůj vlastní výkladový rámec.

Další fází rozhovoru byl dotaz na vysvětlení motivací vázajících se ke konkrétním prvkům, kdy jsem se zajímal o zdroje těchto motivací a vztah jedince ke konkrétním důvodům.

Poté následovalo zpětné pročtení informátorem vyjmenovaných prvků a jejich „ohodnocení“ z hlediska ochoty porušení těchto zákazů. V této fázi jsem, pro usnadnění představy informátorů o mnou požadované formě odpovědí, využil další fázi „rozhovorového příběhu“ a přiměl je představit si situaci na onom tropickém ostrově, kdy vznikají problémy se zásobováním a jsou nuceni ustoupit každý den o jeden ze svých zákazů. Informátoři tak psali čísla, která značila dny, kdy by nastala situace konzumace zakázaných prvků. Počet dní u

posledního prvku se tak rovnal počtu zákazů. Já jsem poté tuto stupnici otočil a získal jistou škálu „cenností“ jednotlivých zákazů. Prvek s číslem 1 tak značí „nejcennější“ zákaz, byť během rozhovoru mohl získat číslo například 7 a naopak.

3.3 Představení respondentů

A)

B)

C)

D)

4 KLASIFIKAČNÍ LOGIKY POTRAVNÍCH ZÁKAZŮ

Zde uvádím pojmy jmenované informátory v úvodní fázi rozhovorů, seřazené do řad dle četnosti výskytu u každého z informátorů a poté zleva do prava dle abecedního klíče. V závorkách jsou vyznačeni jednotliví majitelé tabu.

Tab. 1 Pojmy jmenované informátory

4x	Éčka/ aditiva/ glutamáty (A,B,C,D)	Lepek (A,B,C,D)	Mléko a mléčné produkty (A,B,C,D)		
3x	Cukr a sladidla (A,B,D)	Maso (A,B,D)	Med (A,B,D)	Palmový olej/tuk (A,B,D)	Vejde (A,B,D)
2x	Smažené (tepelně zpracované) jídlo (A,D)	Sója (A,B)			
1x	Ne-bio maso a vejce (C)	Nelokální potraviny (B)	Sůl (B)		

Prvotní výsledky odhalují širokou škálu „nežádoucích“ potravin, složek potravy či způsobů manipulace s nimi. Totální shoda informátorů nastala dle očekávání u lepku, dále je to mléko, které shodně informátoři odmítají a poté éčka/aditiva/glutamáty, které jsem pro snadnější práci a pro jejich blízkost až shodnost sloučil do jedné kategorie.

Poté následuje prvky jak maso, med, cukr, palmový olej/tuk a vejce, které jsou shodně pro tři ze čtyř informátorů. Poté tepelně zpracovaná strava a sója jmenované dvěma informátory a nakonec prvky jmenované vždy pouze jedním informátorem a těmi jsou ne-bio maso a vejce, nelokální potraviny a sůl.

4.1 Důvody pro jednotlivá tabu

Po vyjmenování prvků, které jsou mými informátory odmítány, jsem si s každým opět postupně prošel jeho seznam zákazů a ptal jsem se na motivace vedoucí k udržování těchto tabu, respektive na „ospravedlnění“ každého zákazu. Očekával jsem bezproblémovost a shodnost výpovědí u některých potravin, zatímco u některých jsem očekával nejednoznačnost a pluralitu. Mým cílem je odhalení co nejjobecnějších klasifikačních rámců třízení jedlých a nejedlých potravin, které moji informátoři užívají při konstrukci potravních tabu.

4.2 Citace důvodů

Éčka/Aditiva/Glutamáty

„...modifikovaný kukuřičný škrob, kukuřičný sirup a jiná dochucovadla nejím kvůli tomu, že nejsou zdravá a vytváří závislost.“(B)

„Zdravotní důvody, je to nechutný a některý éčka jsou taky živočišný takže“ (A)

„V podstatě jakákoli chemická úprava toho jídla, jakkoli do toho člověk zasahuje je to no, je to špatný, si já myslím, osobně“ (C)

„Raw je prostě ideální s tím, že to je ideální v tom že tam máš zachovaný ty živiny a právě pro mě to je nejdůležitější že v tom nemáš éčka, aditiva, sůl, cukr a tyhle věci který jsou vlastně nejhorší pro tělo.“ (D)

Lepek

„bez toho lepku že mi je líp, možná to byla autosugesce, že to ze začátku ... ale připadala jsem si míň unavená, míň nafouklá“ (B)

„No to je kvůli mému tělu, jakože v tomhle se taky dá zapojit etika, když nebudeš jíst tolik pečivat tak se nebude tolik produkovat pšenice, nebude se tolik vyčerpávat jako Země, takže taky se to tak dá brát, ale můj prvotní důvod proč jsem přestala jíst lepek byly zdravotní důvody.“ (A)

„to že někdo má alergii na lepek tak ani to není alergie ale je to o tom že ho přijímá o něco hůř než ostatní, není tak odolnej vůči němu protože lepek nám ubližuje všem, když se to tak veme. A je energeticky prázdněj, ta mouka je taky energeticky prázdná když se to tak veme. Nebo ne úplně energeticky prázdná ale oproti ostatním potravinám je to prostě hrozně dole. Takže ty tam strávíš, aby jsi to strávil tak použiješ polovinu, třičtvrtě energie z toho co ti to jídlo dodá na to aby jsi ho vůbec strávil.“(C)

„Všichni na to [lepek] maj alergii, jen někdo ji ni má větší a někdo ji má menší. Si osobně myslím že by pomohlo každému kdyby přestal jíst tohle. (C)

„Já se snažím vyhejbat lepkovejm věcem, protože sem shledala, že mi to nedělá dobře na tělo.“ (D)

„Já jsem právě byla nemocná, tak sem ho vyřadila, a teď v tom pokračuju, protože je to bez něj fakt lepší“ (A)

Mléko a mléčné produkty

„Mléčné výrobky nejím z týchž důvodů [jako u masa] (B)

„Taky etika. Zdravotní [důvody] taky ale u tohodle se u mě řadí napřed ta etika „(A)

Mléko ne no. A to hlavně protože je to mrtvá voda. Oni když to zpasterizuju tak je to bílá voda mrtvá a ta pasterizace he chemickéj proces při kterým tam zůstanou ty stopový prvky toho a ono to sežere víc vápníku než to a je to celkově nezdravý. (C)

„ mlíko je v podstatě voda v dnešní době, tam není žádněj život v tom, tam není nic jako co to pravý kravský mlíko co ti dá, tam máš nějaký ty živočišný látky, máš tam vitamíny a spoustu vápníku a tak ale tou pasterizací o to všechno přijde, tou pasterizací to všechno zabijou aby to mlíko mohlo bejt dlouho čerstvý. Třeba nevím, jestli víš o tom že se mlíka převažuju, což je uplně fantastická záležitost, když mu dojde trvanlivost tak ho vezmou, převažej ho a daj ti ho znova, takže ty v tom krámě můžeš ve finále koupit pět let starý mlíko, což jako si myslím že už je hodně přehnaná záležitost. Takže tak. „(C)

Mléčný produkty, to je stejnej důvod z etickýho hlediska jako u masa ... myslím si že v mléčným průmyslu to funguje ještě daleko hůř, než v tom masným V podstatě to chování se ke zvířatům je prostě naprosto mimo nějaký

moje představy o tom co by bylo ještě v únosný míře. A jako co se týče nějakých domácích produktů ale z druhý strany já to potom nechci jíst i ze zdravotních důvodů. Já si myslím že už dneska ty názory že mlíko je zdravý a že ho potřebujem jakonebo spoustu lidí tomu pořád věří, ale já tomu nevěřím dlouho, ale myslím že to už začíná někdo kdo tomu rozumí to už dokáže dneska říct jak to doopravdy je a ne jak se to říkalo před x lety (D)

Cukr a sladidla

„Cukr, to je taky kvůli mému tělu“ (A)

„cukr a tyhlecty věci který jsou vlastně nejhorší pro tělo“ (D)

„Cukr, kukuřičný sirup a jiná dochucovadla nejím kvůli tomu, že nejsou zdravá a vytváří závislost.“ (B)

Maso

„T⁸:Maso jsi sem do toho seznamu napsala proč?

I⁹: Jednak z etickýho hlediska, kvůli zvířátkům a jednak ze zdravotního hlediska. Neshledávám, že je to něco co by naše tělo potřebovalo nebo co by pro něj bylo úplně zdravý.“ (D)

„Maso nejím kvůli zvířatům, která kvůli němu umírají, kvůli skleníkovým plynům, kterých je kvůli živočišné produkci víc, než z celé dopravy a protože si nemyslím, že by bylo zdraví prospěšné – ba naopak. „(B)

„A u masa to samý, hlavně etika. Protože když je to ze zdravotních důvodů, nebo tělesných důvodů tak to porušíš snáz, než z etiky.“ (A)

⁸ T: značí věty řečené tazatelem při interview

⁹ I: značí věty řečené informátorem při interview

Med

„řekla jsem si dost, řekla jsem si, že ho fakt nemůžu jíst. Takže etika“ (A)

No ten jako že zdravotně ne, ten tělu nějak neškodí. (A)

„Já mám takovou vzpomínku ze školy na med kdy nám ho všem nutili a já mam hroznej odpor po někom cizím jíst stejnou lžičkou a nám tam všem dvaceti dětem dávali stejnou lžičkou, postavili si nás do fronty, já byla úplně na konci, a ta lžička putovala, putovala až ke mě. Takže z toho mamaaahhh. to mi prostě přijde nechutný do teďka. takže k medu mam úplnou averzi“ (B)

„ten med neshledávám úplně jako špatný, ale právě mě docela zajímalo to jak říkal ten kámoš to že je to jako ve velkém jo. Tak potom můžeš říct, že když je e velkém třeba to mlíko tak je to taky špatný ale jako když je to v malým tak je to v poho ale pro mě to v poho není. Ale s tím medem jsem neshledala žádněj ...žádnou vykořisťovací ... jako že by jim [včelám] dělali něco jako úplně zlýho.“(D)

Palmový olej

„To že se právě kácí plantáže kvůli palmovému oleji“ (D)

„... takových věcí právě jako ten palmovej olej je mraky a je fajn že spoustu lidí co nejsou nějaký vegani, nějaký vegetariáni, ani se moc nezajímají jako o nějaký etický věci, začali o tom přemejšlet, přestali to kupovat a něco se děje. Oni to budou muset vyměnit ten olej, ona ta poptávka strašně klesla a klesají jim tržby což je skvělý“ (B)

Palmový olej nejím kvůli jeho dopadu na pralesy a zvířata, která v nich žijí. (B)

„T: Palmový olej jsi tady napsala, ten tam nechceš proč?

I: Etický důvody.

T:Jo, co to znamená?

I:No já vim jen hodně takový povrchový informace, že pro ten palmový olej se kácejí ty pralesy, což ohrožuje Zemi, ohrožuje to ty zvířata, co tam žijou a na víc jsem neměla sílu se tím zabývat, protože i stačilo trošku a vím, že mi stačí tohle že abych věděla že to nechci (A)

„to jsem se nedávno rozhodnula bojkotovat ... tomu se vyhýbám z etického důvodu“ (A)

Vejce

„Vejce nejím, protože mi nechutnají a protože mi připadají nechutná“ (B)

„T:jaký je důvod že nejíš vajíčka? I:Etika“ (A)

„vejce: no tak z etickýho hlediska vekochovy prostě špatně“ (D)

Smažené či tepelně zpracované jídlo

Jsou nechutný, nebo nemůžu říct že mi to nechutná, některý jo ale prostě vím co to dělá s mým tělem, vím jak se cítím, je to ... není mi to příjemný potom když to sním. Nedělá ti to dobře na tělo. Ale není tam nějaký etický rozměr. (A)

Tohle když si to tak vezmeš tak to všechno zahrnuje ta raw strava, že v tý raw stravě já si nemůžu pomoci tak tam není žádný svinstvo (D)

Sója

„některým lidem dělá hodně špatně tak s tou potravinou je něco asi trošku špatně. Že je potřeba to brát s rezervou a není dobrý s tím k snídani, k obědu, k večeři“ (B)

„No třeba ta sója, u tý se pořád vedou diskuze, což já jako pořád nevím jak to s ní je. Četa jsem spoustu studií a spoustu článků kdy jí jako vyzdvihují že je v pohodě a že je dobrá a potom zase spoustu dalších článků kde ji zatracují protože má nějakou schopnost podporovat tvorbu estrogenu a že způsobuje rakovinu nějakých prsou a děložního čípku a podobných věcí a že pro ženský není vůbec dobrý se jí přecpávat a pak jsou články kde je to v pohodě a že to s tím vůbec nesouvisí a podobně,, (B)

„to je kvůli tělu a tam je to takový že se jí snažím nejíst protože ačkoli většina té produkce je na ten výkrm těch zvířat, tak pořád se musí ta sója nějak dovážet a pořád se pěstuje hodně a takže je to trošku i etika,, (A)

Ne-bio maso a vejce

T:OK, tak třeba může být maso v té stravě?

I:Spousty masa, samozřejmě. Musí být čerstvý a z biochovu ... u toho biochovu mi nejde o to, že by někde volně pobýhali a byli u toho spokojení ale o to že nemám rád sračky, co do nich serou jako hormony a tak. Jinak jako utrpení ocamcaď po camcaď. Myslím si, že když už ta slepice, když není zavřená v té úplně malé kleci a není to úplně ten extrém tak mě to jako nějak zase neštve.

T:Tak vejce by tam mohli být když to bude zdravotně nezávadný nebo když budou ... ?

I:Tak tak, když budou zdravotně nezávadný. (C)

Nelokální potraviny

„Nelokální potraviny nejím kvůli ekologickému dopadu na naši planetu, který souvisí s jejich dopravou.“ (B)

Sůl

„kuchyňskou sůl ... a jiná dochucovadla nejím kvůli tomu, že nejsou zdravá a vytváří závislost“ (B)

4.3 Analýza zdůvodnění jednotlivých prvků

Při analýze výpovědí je možné odhalit opakující se formy argumentace pro vyčlenění z jídelníčku, které se u některých prvků překrývají a vytváří tak širší škálu zdůvodnění, zatímco u některých prvků se jedná o jediný důvod jeho vyloučení ze sféry „jedlé“ do sféry „nejedlé“. Ještě než začnu vykreslovat klasifikační koncepty vyvstávající z výpovědí informátorů, je potřeba zanalyzovat nevyřčené, tedy prvky z okolí informátorů, které vyfiltrovaly z potencionálnosti „být k jídlu“ aniž by je reflektovali při rozhovoru. Respondenti i výzkumník totiž v rámci běžné komunikace nezpochybňovali nejobecnější klasifikaci prvků na jedlé a nejedlé, ale operovali v běžné sféře potravy, kterou se skrze socializaci naučili pokládat za „jasnou a bezproblémovou“. Z tohoto důvodu se v seznamu odmítaných potravin neobjevovaly pojmy jako beton, lidské maso, magma či kyselina sírová. Tato nereflektovaná klasifikace pojmů, která nám byla vštípena socializací a neustálým kontaktem s okolními lidmi potvrzována, tvoří nejobecnější rámec uvažování o potravě a až „zbytky“, které projdou jakožto „jídlo“ jsou dále třizeny skrze mnou zkoumané klasifikační rámce. Tento nejobecnější klasifikační rámec nepovažuji za primární sféru mého výzkumu, přesto považuji za důležité na tento obecnější rámec uvažování mne i informátorů poukázat.

4.3.1 Zdravotně - tělesná argumentace

První argumentační sféra, odvoditelná z výpovědí informátorů, souvisí s konceptem zdraví a zdravého těla, které jakožto ohrožené „cíle“ ospravedlňují a

motivují k vyčlenění „nezdravých“ potravin či prvků. Zakázané prvky jsou pojímány jako jisté „brzdy“ či „překážky“ během cesty za „zdravým“ tělem, které se projeví skrze negativní pocity uživatele při jejich přijímání do svého těla a naopak pozitivními pocity při jejich dlouhodobém vyčlenění z jídelníčku. „Nečistota“ obsažená v této potravě je přenositelná pouze z jídla na lidské tělo při pozření daných potravin a projeví se pouze při opakovaném přijímání skrze pocity vzniklé při užívání těla. Jedná se o jistou formu sedimentace znečištění v uživatelově těle, takže praktická rovina zákazu je vcelku snadno porušitelná a porušovaná, neboť se často operuje s množstvím „nečisté“ složky, která v malých dávkách vytváří malé překážky při cestě za „zdravým tělem“ a pouze velké dávky vytváří velké překážky na této cestě. Je zde vcelku jednoduchá představa aktérů při rozhodování o nečistotě stravy a těmi jsou prvky obsažené v jídle, jedincovo tělo a jedinec jakožto „údržbář“ svého těla, který v zájmu „zdravého těla“ některé prvky odmítá přijímat. Jedná se tedy o jednosměrný proces se snadno srozumitelnou představou vztahu nezdravé jídlo → nezdravé tělo → fyzicky způsobené pocity. Toto uvažování by se dalo přirovnat k cílenému cvičení a posilování těla kdy skrze disciplinovaný přístup užívání těla se mohou vyrýsovat svaly, tak zde se mohou skrze disciplinovaný a opakovaný přístup vyrýsovat pozitivní pocity pramenící z užívání svého těla.

4.3.2 Morálně - ekologická argumentace

Druhá argumentační sféra, odvoditelná z výpovědí informátorů referuje k morální a environmentální sféře uvažování a radikálním způsobem se liší jak představy o přenosu znečištění, ale i liší se i samotná vize znečištění, které je konstruováno absolutně odlišně od zdravotně-tělesného, který jako místo „ukládání“ znečištění vidělo fyzickou stránku člověka. Morálně – ekologická argumentace se nezajímá o fyziologickou stránku potravy, ale o „významy“ potravy, o její vztahovost s okolím a zejména je dáván velký důraz na jeho „minulost“. Tato argumentační sféra operuje s výkladovým rámcem mnohem

bohatším na významy, než je tomu u předchozí argumentace. V tomto případě je uplatňována představa popletenosti každého jídla s jeho zdrojem, dopravou, okolím kde bylo vyprodukováno či konzumováno. Tato propojenost a s ní spjaté významy je ale v představách informátorů přenositelná i na člověka, kdy se i on stává součástí vztahů jídla s jeho minulostí. Na rozdíl od zdravotně – tělesné argumentace je toto znečištění téměř „nepočitatelné“ a mnohem více zde platí pouze přítomnost či nepřítomnost znečištění potravin a jejich konzumentů.

Cílem zde není „zdravé tělo“ jako u předchozí argumentace ale „dobrý člověk“, který se vyznačuje jednáním v souladu s pravidly, které většina populace považuje za správné, leč společensky běžné jednání nemusí, a většinou ani nemůže, kopírovat ideály společností nastavené.

Tento typ znečištění, vyvstávajícího z morálně-ekologického zdůvodnění můžeme považovat za „etické znečištění“, které na člověku ulpívá skrze dvě různé cesty kontaktu se zakázanými látkami spadajícími pod morálně-ekologickou argumentaci. Prvním způsobem je pozření a konzumace zakázaných prvků, které jsou považovány za nevhodné zejména kvůli etické části argumentace zdůvodněná téměř identickými metodami jako například kanibalismus, tedy že tato strava se neshoduje s našimi morálními a společenskými pravidly a hodnotami, leč v tomto případě je tato praxe ve společnosti menšinovou a platnou pouze pro lidi s morálně-ekologickou filtrací potravin.

Druhou možností znečištění je skrze peněžní transakce člověka, kdy jedinec jakožto autonomní bytost, zavěšená do sítě tržní ekonomiky je spoluautorem dění kolem sebe. Každý jedinec svými peněžními toky, které kopírují jeho vkus, hodnoty a zvyky tak vytváří impulzy pro vznik či udržování povolání a činností profitujících z produkce, transportu či prodeji jednotlivých produktů. Každý ekonomicky profitující člen tohoto řetězce produkce a transportu tak spoluurčují konečnou hodnotu produktu, skrze kterou jedinec v případě zaplacení za produkt tak ekonomicky motivuje každého předchozího

účastníka k opakování stejného procesu. Součástí této morálně-ekologické argumentace je tedy koncept moci a odpovědnosti z této moci plynoucí. Vzniká tak opět kombinace různých představ do homogenního celku hodnot, který ale operuje se širokou škálou praktik a představ. Vystává tedy otázka, kde začíná a kde končí člověk. Jeho tělo je sice bytostně nejbliže k tomu být ovládnáno a má schopnost zhmotňovat a spoluvytvářet významy, leč značná část jeho nefyzické stránky je utvářena skrze jeho ekonomické toky do okolí. Lidská peněženka je tak jedním z „nezranitelnějších otvorů“, které v případě morálního znečištění jedinec má. Peníze se tak stávají ve sféře jídla jedním z nejdůležitějších ukazatelů disciplinace jedince a jeho zákazů, pramenících z jeho souboru hodnot a představ. Toky „nečistoty“ peněz se tak v postmoderní společnosti mohou překrývat s toky peněz, dle určitých představ o morálnosti a nemorálnosti určitého jednání. Jedná se však pouze o určitý výsek sféry potravních zákazů, který se váže k ekonomickému uvažování.

4.4 „Cennost“ zákazů

Jak jsme si ukázali, existují dvě formy argumentace, které dohromady pokrývají škálu jmenovaných zakázaných prvků ve stravě. V následující tabulce uvádím jmenované prvky seřazené dle argumentace do sloupců a horizontálně uspořádané dle průměrné „cennosti“ zákazů označené číselnými hodnotami od 1- „nejcennější“ zákazy po 9 - zákazy s nejnižší „cenností“ a nejsnadněji porušitelné. Tyto hodnoty vznikly zprůměrováním celých čísel, kterými informátoři před otočením stupnice označili jednotlivé prvky dle ochoty konkrétní zákaz porušit. V levém sloupci jsou potraviny či složky potravy vyřazená čistě na základě zdravotně-tělesné logiky, pravý sloupec značí prvky vyřazené morálně-ekologickou logikou a v prostředním sloupci se nachází prvky spadající na základě výpovědí informátorů díky své povaze do obou dvou klasifikačních logik zákazů.

Tab.2

Zdravotně tělesná argumentace		
Morálně-ekologická argumentace		
Ne-bio maso a vejce - 4	Maso - 1	Vejce – 2,66
Éčka - 5	Mléko - 2,25	Palmový olej – 4,66
Lepek – 6,5	Sója - 6	Med – 5,33
Cukr a sladila - 7,66		Nelokální potraviny - 6
Sůl - 9		
Tepelně upravovaná strava - 9		

Šest jmenovaných prvků v levém sloupci tak bylo vyřazeno z jídelníčků pouze a jenom skrze zdravotně-tělesnou filtraci potravin. Tyto prvky nemají velkou váhu pro mé informátory a získávaly v průměru vysoká čísla během řazení na stupnici důležitosti, která značí snadnou ochotu tyto zákazy porušovat a vystavovat se tak znečištění, které z jejich konzumace plyne. Průměrnou hodnotou „cennosti“ u prvků čistě tělesně či zdravotně závadných je 6.86. Na druhé straně prvky nečisté jen a pouze podle morálně-ekologické argumentace získávají v průměru hodnotu 4,66 a značí vyšší závaznost a významnost pro informátory. Nejnižších čísel a tím pádem nejvýznamnějších příček závaznosti zákazu dominují prvky, které jsou „nečisté“ pro obě argumentační roviny a „skládají“ tak dohromady motivace a ospravedlnění vedoucí k nejpřísnějšímu dodržování zákazů u informátorů. Zde je průměrnou hodnotou 3,08.

Prvky spadající pod zdravotně-tělesnou argumentaci včetně těch, které spadají do obou argumentačních klasifikací, mají v průměru hodnotu 5,6. Na druhé straně prvky, které jsou zapovězené z morálně-ekologické logiky včetně těch, které spadají do obou argumentačních klasifikací, mají v průměru 3.99. Je tak nasnadě odvodit preference informátorů při uvažování o závaznosti jednotlivých zákazů. Morálně-ekologická argumentace referující k „etickému znečištění jedince“ je tak považována za hodnotnější či více dodržování-hodnou, než ta tělesně-zdravotní. Pravděpodobně to souvisí se hodnot jedince a s odlišným charakterem znečištění, který se k daným zakázaným prvkům váže,

neboť o něm není uvažováno jako o kumulovatelném, ale mnohem spíše v rovině „přítomnost – nepřítomnost znečištění“ morálky jedince.

5 SOCIÁLNÍ SFÉRA ZÁKAZŮ

5.1 Sociální identity

V souladu s teorií Erika Eriksona se naprostá většina zakázaných prvků v uvažování informátorů začala objevovat během pozdní puberty a v období dospívání. Důležitým prvkem konstituce specifických dietárních principů byl přechod z domova sdíleného s rodiči do „nového“ sociálního prostředí, který v západní společnosti s touto věkovou fází úzce souvisí. V případě informátorů to často souviselo se změnou bydliště v návaznosti na novou školu či práci. Jistým způsobem se jim tak rozevřela paleta možností při výběru preferovaných a odmítaných prvků skrze „novou“ roli sebe-živitele. Forma potřeby „rebelovat“ vůči hodnotám předchozí generace může během adolescence a dospívání nabrat široké spektrum projevů včetně nových sad potravních tabu.

Jako součást zkoumání sociálních identit jsem se zajímal o konstrukci sociálních sítí s lidmi, s nimiž informátoři sdílí určité potravní zákazy. Primární důraz jsem při rozhovorech kladl na nejbližší sociální kontakty, které jedinec vytváří dobrovolně a má je ve své režii, nezkoumal jsem tedy příbuzenské sítě, které jsou v západní společnosti považovány za něco „mimo dosah volby“. Naopak partnerské svazky a přátelé tuto možnost volby umožňují. Způsob preference sexuálních partnerů či přátel je silně ovlivněn sdílením konkrétních sad zákazů. *„[P]řítel je vegetarián, zatím, třeba to [další zákazy] časem přijde ... je mi teda mnohem sympatičtější když se sejdu s někým, kdo smýšlí ta nějak podobě a nejsou tam takový ideologický rozdíly. Takže jako no jako snažím se i vybírat kamarády který jsou tak nějak ze stejného kruhu zájmů“ (B).*

Značný nepoměr ve výpovědích ohledně budování sociálních sítí s lidmi, se kterými sdílí potravní zákazy, byl v referenci k prvkům z různých klasifikačních systémů tvorby zákazu. V naprosté většině jmenovaných zákazů, které mají dopad na sociální sféru jedince, to byly prvky řazené do morálně-ekologické logiky a téměř nikdy zdravotně-tělesné. Scházení se na společné večere, trávení volného času či snaha být politicky či jinak aktivní se téměř vždy vázaly na

eticko-morální sféru prvků. „[M]y jsme dlouho nikde nebyli, ale konečně zase jdeme[na veganskou večeři], že budeme moct být s lidma se kterejma máme něco společnýho, že nebudeme sedět doma a pujdem. Ani ne kvůli tomu jídlu třeba, těším se na ty lidi, na tu společnost“(A).

V případě že jedinec nastoupí do americké věznice je klíčem pro tvorbu nových sociálních sítí jeho etnicita odvozovaná například od etnolektu, pigmentace kůže či jiných somatických či sociálních projevů. V prostředí značně homogenním na jmenované prvky přebírají stejnou roli pro tvorbu sociálních sítí odlišné projevy vázané na sociální identity. Mohou jimi být politické názory, náboženské přesvědčení či jakýmkoli pojmem zaštitěné dietární zákazy ... „když jsem šla zařizovat JISkartu tak se ke mě připletla jedna ta novopečená spolužačka a říká: Hele ty jsi veganka že? A já říkám, že jsem. Jako že cože? Vůbec jsem to nechápala a ona že je vegetariánka a ona že to prostě tak nějak vycejtila tak jsem za to fakt hodně ráda a úplně mi přijde, že ty lidi to k sobě tak nějak táhne už úplně, nevim, podprahově“(B).

Sheldonem Strykerem definovaná závaznost a výraznost rolí se zde projevuje v různé intenzitě v závislosti na tom, k jakým rolím a identitám referuje. Součástí chápání potravních tabu jsou ustálené „sdužovací“ označení pro jednotlivá tabu, která jsou užívána za účelem usnadnění komunikace. V případě tří informátorů to bylo označení vegan, které nezahrnuje ve své přísné definici lepek, ale zejména prvky spadající do morálně-ekologické argumentace. Tato sociální identita zaštiťující pouze některé zákazy¹⁰ má vysokou „výraznost“ a je snadné vyvolat během rozhovoru její „spuštění“. V případě informátorů, kteří se touto identitou označili, byl průměrně tento pojem vysloven 44x během interview, mnohem více, než kterákoli jiná sociální identita vztahující se k potravním tabu. Zároveň její „závaznost“ byla vysoká, což se dá odvodit z tabulky z kapitoly „Cennost“ zákazů. Prvky, které jsou zastřešeny nálepkou vegan, dosahují nízkých čísel, které značí vysokou neochotu porušovat dané

¹⁰ Viz přílohy

zákazy a tvoří tak pro informátory „nejhodnotnější“ zákazy i ze zakazů plynoucí identity.

Rétorické figury vztahující se ke kategoriím my a oni mohou pomoci odhalit pozici informátorů v systému skupin lidí, který tvoří rámce sociálního prostředí. Z výpovědí je snadné odvodit pocit štěpící linie ve společnosti na základě potravních tabu, které konstruují hrany skupin osob sdílející jak způsobu stravy, tak vizi světa a její výklad. „[P]rotože tam my když někam pujdem tak musíme mít jídlo připravený, oni si můžou kamkoli zajít a potom ono se to už i hodně liší tím, jak lidi přemýšlí ... člověk je nechce odsuzovat, ale já to nejím z etických důvodů, protože jsem o něčem přesvědčená a oni nejenom že to nesdílí ale ani to nechápou“(A). Je tu jasná konstrukce odlišných skupin v populaci, které jsou svázány s konkrétními potravními tabu a od nich odvoditelných hodnotových systémů. Projevují se zde obecná témata potravy, klasifikace i potravní tabu na příkladu konkrétní konstrukce sociálních identit, jež informátoři považují za „své“ a „cizí“, což je nejstarší způsob klasifikace, který dnes a denně stejně jako v minulosti tvoří důležitý výkladový rámec pro sebe-pojetí každého člena společnosti ať se jedná o !Kunga či „bezlepkáře“.

5.2 Disciplinace a sociální kontrola

5.3 Tělesnost

6 ZÁVĚR

Téma diplomové práce jsem si zvolil na základě svého zájmu o sféru konzumace a odmítání potravy v současné společnosti. Sám dodržuji některá potravní tabu, která „nutí“ okolní společnost reagovat a spouštět jisté rétorické figury, které některé situace významně ovlivňují, zatímco v jiných případech nemají zcela žádný význam. V mém případě se jedná o alkohol, maso a jateční produkty, které tvoří mou sadu konstruovaných zákazů, které jsou pro antropologa jistou formou hendikepu v případě provádění výzkumu u naprosté většiny skupin či společností leč jsou značnou výhodou při mnou zvoleném tématu potravních tabu.

Rizikem může být má vlastní sada představ o „dobrém životě“, které by mohly jistým způsobem „kontaminovat“ vědecké uvažování o které se student sociální a kulturní antropologie má snažit. Tento problém se dlouhodobě snažím překlenout skrze kulturní relativismus, který považuji za nadřazený svým potravním tabu a jiným představám. Skrze uvědomění si své vlastní pozice a svých motivací jsem doufám schopen zreflektovat svou situaci výzkumníka. Nejsem vědec v bílém plášti, který sleduje pobíhání laboratorních myší po bludišti, ale jsem člověk/výzkumník/držitel tabu, který skrze důstojné a rovnocenné rozhovory objevuje dopady potravy či její absence na životy svých nositelů.

7 SEZNAM LITERATURY

ABRAMUSZKINOVÁ-PAVLÍKOVÁ, E.: 2008 – *Migrace a etnická identita cizinců v České republice*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.

APPADURAI, A.: 1988 - How to make national cuisine: Cookbooks in contemporary India. *Comparative Studies in Society and History* 3(1):3-24. Dostupné na:

http://mysite.du.edu/~lavita/anth-3135-feasting-13f/_docs/appadurai_how_to_make_a_national_cuisine.pdf

BALCEROVÁ, M., SOUKUP, M. Antropologie těla. *Anthropologia Integra*. 2011, vol. 2 no. 1, s.31-41.

BAUMAN, Z.: 2004 – *Myslet sociologicky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

BARKER, Ch.: 2006 – *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.

BEARDSWORTH, A., KEIL, T.: 1997 - *Sociology on the Menu: An invitation to the Study of food and society*. London: Routledge.

BEGOSSI, A., HANAZAKI, N., RAMOS, R., Food chain and the reasons for fish food tabes among Amazonian and Atlantic forest fishers (Brazil). *Ecological Applications*. 2004, vol.14, no. 5, s.1334-1343.

BOGIN, B.: 1997 – The evolution of human nutrition. In. Romannucci-Ross, L., Moerland, D., Tancredi, L. (ed.): *The anthropology of medicine: from culture to method*. USA: Bergin & Garvey.

CALDWELL, M.: 2009 – *Food & everyday life in the post-socialist world*. Bloomington: Indiana University Press.

DOUGLAS, M.: 2014 – *Čistota a nebezpečí*. Praha: Malvern.

FREUD, S.: 1991 - *Totem a tabu. Vtip a jeho vztah k nevědomí*. Praha.

KOTALOVÁ, Jitka. - Anotace předmětu Anthropology of food na univerzitě CUNI [online] [cit. 2.3. 2016] dostupné na:

<https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?dlpar=YT0xOntzOjg6InByZWRTZXR5IjthOjE6e3M6Mzoic2tyIjtzOjQ6IjIwMTAiO3I9&do=predmet&kod=YBA092>

MACEK, P.: 2003 – Identita jako proces: Vývojový přístup a styly sebedefinování. In. Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. (ed.): *Agrese, Identita, Osobnost*. Brno: Albert.

MALINA, J. a kol.: 2009 – *Antropologický slovník*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

MARADA, R.: 2003 – Utváření občanských identit po roce 1989. In: Szaló, C., Nosál, I.: *Mozaika v re-konstrukci*. Brno: Masarykova univerzita.

ROMANUCCI-ROSS, L., MOERMAN, D., TANCREDI, L.: 1997 – *The anthropology of medicine: from culture to method*. USA: Bergin & Garvey.

RŮŽIČKA, M.: 2006 – *Studium klasifikace v sociální antropologii*. Rigorózní práce. Plzeň: Západočeská Univerzita v Plzni.

SÁL, L.: 2013 - *Identita mladé generace Vietnamců žijících v České republice*. Bakalářská práce. Plzeň: Západočeská Univerzita v Plzni.

SIEWICZ, A., Anthropology as an inspiration to food studies: Building theory and practice. *Antropowebzin*. 2011, s.143-148.

SZALÓ, C.: 2003 – Sociologie formování sociálních identit. In: Szaló, C., Nosál, I.: *Mozaika v re-konstrukci*. Brno: Masarykova univerzita.

TAJFEL, J.: 1981 – *Human Groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

TURNER, J., C.: 2013 – *Contemporary Sociological Theory*. USA: University of California Riverside.

VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I.: 2008 – *Sociální psychologie*. Praha: Grada.

8 RESUMÉ

9 PŘÍLOHY

9.1 Některé možné sady zákazů

Přeškrtnutím jsou označeny přísně zakázané prvky, které by se ve stravě za žádných okolností neměly vyskytovat, pokud se jedinec chce danou kategorií zaštitovat. Podtržením jsou poté označeny možnosti „rozšíření“ zákazů. Nepanuje shoda v hranicích jednotlivých označení a vždy probíhá názorové štěpení ve „správném“ výkladu konkrétní sady zákazů. Proto zde uvádím pouze jeden z možných výkladů jmenovaných pojmů.

9.1.1 Vegetariáni

<u>Ne bio maso a vejce</u>	<u>Maso</u>	<u>Vejce</u>
<u>Éčka</u>	<u>Mléko</u>	<u>Palmový olej</u>
Lepek	Sója	Med
Cukr a sladila		Nelokální potraviny
Sůl		
Tepelně upravovaná strava		

9.1.2 Vegani

<u>Ne bio maso a vejce</u>	<u>Maso</u>	<u>Vejce</u>
<u>Éčka</u>	<u>Mléko</u>	<u>Palmový olej</u>
Lepek	Sója	<u>Med</u>
Cukr a sladila		<u>Nelokální potraviny</u>
Sůl		
Tepelně upravovaná strava		

9.1.3 Paleo-dieta

Ne-bio maso a vejce	Maso	Vejce
Éčka	Mléko	Palmový olej
Lepek	Sója	Med
<u>Cukr a sladila</u>		<u>Nelokální potraviny</u>
Sůl		
Tepelně upravovaná strava		